

ТВОРЧЕ Я В СТРУКТУРІ АКСІОГЕНЕЗУ ОСОБИСТОСТІ

... Твори себе. Щодня будує себе.
 Ти пам'ятай завжди, що ти – людина ...
 В.О. Моляко. Криголами, 1972.

Творчому Я як особистісному утворенню, що має потенційну безмежність у розвитку (під розвитком у даному контексті розуміємо рух до досягнень – за К.Юнгом; творення себе як особистості) і саморозвитку (в сучасній науковій літературі саморозвиток обґрунтовується як "здійснення потенційних можливостей" (Г.Цукерман), "енергійне самоутвердження" особистості [8]), допомагає особистості досягнути можливих меж своєї досконалості в професійній діяльності і власній життєдіяльності належить одне з чільних місць у дослідженні особистісної самопобудови, котра впливає на повноцінне саморозгортання особистості, а тому вивчення даного феномена є надзвичайно актуальним.

Ще С.Л. Рубінштейну належать перспективні ідеї щодо розвитку особистості, висловлені ним на початку ХХ ст. Так, за сформульованим ученим принципом творчої самодіяльності "суб'єкт у своїх діяннях, в актах своєї творчої самодіяльності не тільки виявляється й розкривається; він у них створюється і визначається. Тому, через те, що він робить, можна визначити те, чим він є; спрямованістю його діяльності можна визначити й формувати його самого... У творчості створюється і сам творець. Лише у створенні (...) етичного, соціального цілого створюється моральна особистість. Лише в організації світу думок формується мислитель; у духовній творчості виростає духовна особистість. Є тільки один шлях – якщо це шлях – для створення вашої особистості: велика праця над великим творінням. ... Одним і тим же актом творчої самодіяльності, створюючи і його, і себе, особистість створюється і визначається, лише включаючися в її об'ємніша ціле" [14, - с. 106]. Відтак *метою* статті є теоретичний огляд проблеми творчого Я в структурі аксіогенезу особистості.

Згідно з концепцією вітчизняної дослідниці З.С. Карпенко [9, - с. 11], аксіогенез особистості являє собою розгортання її суб'єктних здатностей у цілісній ситуації буття, голографія якої обіймає індивідний, власне суб'єктний, соціально-особистісний, індивідуальний та універсальний рекурентні ряди з прогресивним ускладненням ціннісно-духовних устремлень людини.

Суб'єктом аксіогенезу є особистість, що розуміється як трансцендентальний духовний суб'єкт, носій ноуменальних визначень людини, а також її феноменальних, атрибутивних репрезентацій. До перших належать різноманітні структури психічних інтенціональностей (потреби, мотиви, смисли, установки тощо), до інших – прояви інтерсуб'єктних взаємодій (моральні позиції, стилі життя, типи характеру та ін.) [9, - с. 11].

Розвиток ціннісно-сислової сфери особистості пояснюється принципом інтегральної суб'єктності, згідно з яким здатність людини до самоактуалізації проявляється у висхідній телеологічній перспективі: рівень відносного суб'єкта – індивіда, носія інстинктивної активності; рівень моносуб'єкта – чинника цілеспрямованої предметної діяльності; рівень полісуб'єкта – особистості зі сформованою ціннісною свідомістю і здатністю до морального самовизначення; рівень метасуб'єкта – індивідуальності, яка творчо збагачує наявну соціокультурну практику; рівень абсолютного суб'єкта – втілення універсальних властивостей духовного ества людини [9, - с. 11].

Продовжуючи думку в цьому контексті ми солідарні зі словами В.О. Татенка про те, що: "Конкретний людський індивід як жива істота може стати особистістю, індивідуальністю і розвинути до рівня універсальності, лише проявляючи себе суб'єктом життєдіяльності і саморозвитку. Таким чином, психологічна суть людини "не є абстрактом, властивим окремому індивіду", а також не є "сукупністю всіх суспільних відносин", а жива, і, в її вищих проявах, усвідомлена суб'єктна інтенція (прагнення – здатність) відтворити і реалізувати по максимуму свій психічний потенціал, розвинути свою психіку до можливих меж її досконалості і зберегти рівень якомога довше, забезпечуючи тим самим становлення і розвиток особистісних структур з їх "ставленневою" ("отношенческой" – В.Т.), соціальною суттю і своєї індивідуальності, що розгортається і суттєво себе виявляє в просторі неповторної я-творчості" [16, - сс. 233, 235].

Загалом творче Я (рівень *метасуб'єкта*, за принципом інтегральної суб'єктності З.С. Карпенко –І.Г.) репрезентує руйнування стереотипних установок, актуалізацію особистісних можливостей, буття в часі і над часом. Феномен "творче Я" виступає як творча сила єдності форми і змісту (образу і значення), яке не означає відповідності і проявляється у створенні нового; суперечність між Я-реальним і Я-ідеальним, у якій останнє, стаючи орієнтиром особистісного росту, через корекцію й узгодженість з Я-реальним (у відповідності з його потенціалом і "ресурсами") забезпечує розвиток і самовдосконалення особистості; "наявне – інше", "ідея – реалія", що утворюють ідеальну форму (суб'єкт досконалості дії) як особливу реальність; творча активність особистості в масштабі культури, що приводить до унікальності в культурно-історичному масштабі; здатність максимально реалізувати своє індивідуальне буття й індивідуальну культуру в загальній культурі людства; актуалізація "образу Я" [15, - с. 157].

Структурний склад творчого Я дозволяють визначити "критерії нормального розвитку" особистості, виокремлені Б.С. Братусем [6]. На його думку, "умовами й одночасно критеріями цього розвитку" є: ставлення до іншої людини як до самоцінності, як до істоти, що втілює в собі безмежні потенції роду "людина" (центральне системоутворювальне ставлення); здатність до децентрації, самовіддачі та любові як способу реалізації цього ставлення; творчий, цілеутворювальний характер життєдіяльності; потреба у позитивній свободі; здатність до самопроекування майбутнього; віра у здійснення наміченого; внутрішня відповідальність перед собою та іншими, минулим і майбутніми поколіннями; прагнення до набуття наскрізного загального сенсу життя.

Вивченню творчого Я присвячено праці О.С. Анісімова, О.О. Бодальова, Л.М. Мітіної, О.О. Мелік-Пашаєва та ін.

Так, О.С. Анісімов [3] запропонував опис структури Я індивіда, у якій можна розглянути творче Я, що включає 1) ототожнення із самим собою, результат пізнання, процес пізнання, схему-засіб пізнання; 2) отримання перших вражень про себе; 3) емоційно-почуттєве ставлення: до себе, до процесу пізнання і самопізнання.

О.О. Бодальов [5] вважає, що особистісні і професійно-творчі можливості відображають вище Я. В його розумінні останнє – це громадський і професійний творчий потенціал, який може бути об'єктивований у суб'єктивно значущих ситуаціях, в "оболонках" близьких людей, в історичних діячах, в літературних героях, в Богові, з яким ми ведемо "діалог".

Л.М. Мітіна [12], досліджуючи особливості внутріособистісних суперечностей особистості між Я діючим і Я дзеркальним, установила, що для розвитку і реалізації творчого Я особистості необхідний конструктивний шлях вирішення суперечностей, що може бути досягнуто прагненням до самовдосконалення.

Особливий науковий інтерес для нашого дослідження викликають положення О.О. Мелік-Пашаєва [11, - с. 151]. Виходячи з позицій гуманістичної парадигми до дослідження особистості, автор визначає свободу Я, відповідальність і творчість як невід'ємні ознаки людського існування. Опираючись на структурні компоненти "Я-концепції", він виокремлює Емпіричне Я (буденна самосвідомість з її наявними, обмеженими психологічними характеристиками) і Вище Я. Вчений вважає, що останнє має універсальний характер, володіє тією позицією "напруженої і люблячої всезнаходжуваності (по-російськи – всенаходимости)" (за Бахтінім), яка є неодмінною умовою творчості. Процес "створення себе" – це реалізація Вищого (Творчого) Я у самосвідомості і діяльності людини. Важливим у розвитку творчого Я є психологічний феномен – "зустріч із собою" – усвідомлювані прориви творчого Я в буденну свідомість і світовідчуття, що дозволяють передбачити істинні можливості, а іноді й загальний вектор майбутньої творчості.

У зарубіжній психології вигоки введення поняття "творче Я" варто шукати в прагматичній концепції У.Джеймса [7, - с. 97], в центрі якої знаходиться проблематика вивчення уявлень індивіда про себе, аналіз самості, поняття Я. Я як об'єкт існує лише в процесах усвідомлення себе і є змістом цих процесів настільки, наскільки суб'єкт може усвідомлювати самого себе.

У психоаналізі З.Фрейда надається велике значення інтуїтивному компоненту творчого Я, коли прослідковується зв'язок творчої інтуїції з цілісним сприйманням об'єкта. Цілісність й емоційна насиченість образу спонукають до творчого рішення. Сприймання приписується несвідомим структурам.

В аналітичній психології К.Юнга головною рисою творчого Я є сміливість розуму; духу й уяви, що дозволяє представити недопустиме і спробувати досягнути його; сумніватися в загальноприйнятому (руйнувати заради того, щоб створити щось ліпше); думати (як не думають інші); цілком віддаватися життю (зовнішньому у внутрішньому), слідувати за своєю інтуїцією, всупереч логічним міркуванням; протиставити себе більшості (залишаючись самим собою).

Індивідуальна психологія А.Адлера внесла найбільш значущий вклад у розвиток даної наукової ідеї, запропонувавши концепцію творчого Я, у якій воно виступає як "першопричина всього людського", "філософський камінь", "еліксир життя". Творче Я – це "щось між стимульним впливом на людину і реагуванням людини на цей стимул" [2, - с. 148-149], яке не піддається опису, але створює особистість. Таким чином, основне положення цієї концепції полягає в тому, що власний стиль життя формується під впливом творчих здібностей особистості, яка відповідальна за те, ким стає і як себе поводить. Творче Я відповідає за мету життя людини, визначаючи метод її досягнення, сприяє розвитку соціального інтересу, впливає на сприймання, пам'ять, фантазії і сни, роблячи кожну людину вільним індивідом. Концепція творчого Я підкреслює, що люди є господарями власної долі і мають можливість активно формувати свою особистість.

Представники гуманістичної психології (А. Маслоу, Г.Олпорт, К.Роджерс, В.Франкл та ін.) основними принципами вивчення Я вважають максимальне використання потреб і здібностей особистості. Творче Я – це імпульс, що виражає потребу до самоактуалізації і прагнення до повної і вільної реалізації своїх задатків і особистісних можливостей; "самоефективність" і здатність, що дозволяє оволодіти конкретною ситуацією досягнення. У творчих людей, за Маслоу, психологічне Я стає більшим, порівняно з Я-тілесним. "Способи рости" представлені здібностями індивіда, що задають вектор росту, прагнення особистості до реалізації свого життєвого потенціалу, до самоактуалізації. Начало надприродного буття виявляється у власне безпосередньому самотутті, де Я – це самість, яка "стоїть перед обличчям вищих, духовних, об'єктивно значущих сил і разом з тим пройнята (проникнута) ними і їх представляє" [17, - с. 408].

Дослідження в екзистенційній психології дозволяють розглядати Я як природний, спонтанний феномен, у якому зосереджено джерело творчості [15, - с. 160].

Отже, у вітчизняній і зарубіжній психології особистості є достатньо ідей для моделювання творчого Я і воно може бути виокремлено як інтегруючий фактор для всіх елементів функціонування системи особистості.

Розвиток творчого Я супроводжується активністю суб'єкта, яка шляхом саморегуляції свідомо чи підсвідомо, прямо чи опосередковано прогресивно змінює і нарощує потенції психічних, фізичних функцій і соціальних здібностей. Сюди входить цілеспрямована діяльність особистості з саморозвитку у відповідності з образом та ідеалом і активність, що викликається потребою розрядки, виходу енергії, уяви та творчості. Як зазначає К.Хорні, "За сприятливих умов енергія людей "іде" на реалізацію їх власного потенціалу" [19, - с. 27].

Зазначимо, що спеціфічною формою активності виступає свобода особистості [10, - с. 375], яка, по-перше, є усвідомленою активністю, по-друге, опосередкована ціннісним "для чого" і, по-третє, активністю, керованою власне суб'єктом. Іншими словами, ця активність контролюється і в будь-якій її точці може бути довільно зупинена, змінена чи спрямована в іншому напрямі. Творче Я здатне до розвитку і реалізації лише в умовах свободи особистості і саме продукує свободу для досягнення необхідного результату. І тоді " ... свідомість та ідеали індивіда будуть не інтеріоризацією вищих вимог, а стануть справді його власними" [18, - с. 225] і будуть відображати прагнення, що виражають його власне творче Я. Свобода індивіда розуміється як "утвердження самого себе, визначення своєї ідентичності, свого неусвідомлюваного, почуттєво-екзистенціального Я" [1, - с. 7].

На нерозривність творчості та свободи вказували М.О. Бердяєв, Е.Фромм, В.Франкл, К.Хорні, які вважали, що особистість завжди наділена творчою енергією, свободою волі, даною їй для духовного розвитку і протистояння тиску несприятливих соціальних сил. Взаємозв'язок між категоріями свобода і творчість розглядаються нами в тому аспекті, коли свобода виступає, за М.О. Бердяєвим, як "творча енергія", можливість створювати нове; свобода індивіда передбачає звільнення не "від" чогось чи когось, а "для" чогось [4].

У даному контексті важливим також є взаємозв'язок творчого Я і активності індивіда з різними рівнями самосвідомості. В межах діяльності самосвідомість захищає і стимулює його активність і опосередковує формування відповідної системи внутрішніх мотивів і цінностей.

Таким чином, активність може бути представлена в різних варіантах залежно від того, як діяв суб'єкт. Джерелом активності творчого Я завжди є потреби, що в ідеалі вільно реалізуються. Можна створити лише обставини, завдяки чи всупереч яким творче Я вирішує діяти активно, самостійно і вільно.

Отже, припускаючи, що творче Я особистості діалектично поєднує в собі розвиток, зміну і реалізацію, резюмуємо: розвиток творчого Я особистості характеризується узгодженістю дій структурних компонентів, які динамічні і володіють гнучкістю; творче Я здатне, зберігаючи свою ідентичність, постійно розвиватися через зміну і розширення можливостей кожного з компонентів, причому важливі не конкретні величини досягнень з якогось окремого компоненту, а власне факт руху до вищого рівня творчого Я; продуктивність розвитку творчого Я досягається лише тоді, коли цей процес відбувається з урахуванням особистісно значущих та індивідуальних інтересів, намічених цілей за власним вибором шляхів і засобів їх досягнення і при високій самостійності, тобто розвиток творчого Я відбувається на основі індивідуальних запитів і можливостей кожної особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Абульханова-Славская К.А.* О субъекте психической деятельности / К.А. Абульханова-Славская. – М.: Наука, 1973. – 288 с.
2. *Адлер А.* Лекции по аналитической психологии / А.Адлер. – М.; К.: Ваклер, 1996. – 282 с.
3. *Анисимов О.С.* Методологическая версия категориального аппарата психологии / О.С. Анисимов. – Новгород: НЗКШ, 1990. – 334 с.
4. *Бердяев Н.А.* Смысл творчества / Н.А. Бердяев. – М.: Правда, 1989. – 607 с.
5. *Бодалёв А.А.* Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения / А.А. Бодалёв. – М.: Флинта-Наука, 1998. – 166 с.
6. *Братусь Б.С.* Образ человека в гуманитарной, нравственной и христианской психологии / Б.С. Братусь // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / Под ред. Леонтьева Д.А., Щур В.Г. – М.: Смысл, 1997. – С. 67-92.
7. *Джеймс У.* Психология / У.Джеймс. – М.: Педагогика, 1991. – 368 с.
8. *Зинченко В.П.* Живое знание: психологическая педагогика. 2-е изд. испр. и доп. / В.П. Зинченко. – Самара: СДП, 1998. – 296 с.
9. *Карпенко З.С.* Аксиологічна психологія особистості / З.С. Карпенко. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. – 512 с.
10. *Леонтьев Д.А.* Внутренний мир личности / Д.А. Леонтьев // Психология личности в трудах отечественных психологов. – СПб.: Питер, 2000. – С. 372-377.
11. *Мелик-Пашаев А.А.* Над "рекой времени" / А.А. Мелик-Пашаев // Психологические, философские и религиозные аспекты смысла жизни: Мат-лы III-IV симпозиумов / Психологический ин-тут Российской академии образования. – М.: Ось-89, 2001. – 336 с.
12. *Митина Л.М.* Психологические особенности внутриличностных противоречий учителя / Л.М. Митина, О.В. Кузьменкова // Вопросы психологии. – 1998. – № 3. – С. 27-35.
13. *Моляко В.О.* Криголами. Поезії / В.О. Моляко. – К.: Рад. письменник, 1972. – 71 с.
14. *Рубинштейн С.Л.* Принцип творческой самодеятельности. К философским основам современной педагогики / Учёные записки высшей школы г. Одессы. Т. 2. – Одесса, 1922. – С. 148-154.
15. *Селюч М.Г.* Современные теоретико-методологические подходы к изучению творческого Я личности / М.Г. Селюч // Мир психологии. – 2007. – № 3. – С. 152-164.
16. *Татенко В.А.* Психология в субъектном измерении: Монография / В.А. Татенко. – К.: Видавничий центр "Прогрес", 1996. – 404 с.
17. *Франкл В.* Человек и реальность / В.Франкл. – С-Пб.: Изд-во РХГИ, 1997. – 484 с.
18. *Фромм Э.* Иметь или быть? / Э.Фромм. – М.: Прогресс, 1990. – 336 с.
19. *Хорни К.* Невроз и личностный рост. Борьба за самореализацию: Пер. с англ. / К. Хорни. – СПб.: Вост.-Европ. Ин-т психоанализа; Б.С.К., 1997. – 316 с.

Подано до редакції 02.11.09

РЕЗЮМЕ

Розглянуто феномен творчого Я та окремі чинники його розвитку в контексті аксіогенезу особистості.

Ключові слова: творче Я, особистість, суб'єкт, аксіогенез, свобода, активність.

И.А. Гуляс

ТВОРЧЕСКОЕ Я В СТРУКТУРЕ АКСИОГЕНЕЗИСА ЛИЧНОСТИ

РЕЗЮМЕ

Рассмотрено феномен творческого Я и некоторые факторы его развития в контексте аксиогенезиса личности.

Ключевые слова: творческое Я, личность, субъект, аксиогенезис, свобода, активность.

I.A. Gulyas

CREATIVE "I" IN THE STRUCTURE OF PERSONAL AXIOGENESIS

SUMMARY

The author analyzes the phenomenon of creative "I" and some factors of its development in the context of personal axiogenesis.

Keywords: creative "I", personality, subject, axiogenesis, freedom, activity.